

Małgorzata Tryuk
Uniwersytet Warszawski
m.tryuk@uw.edu.pl

**Recenzja książki Magdaleny Bartłomiejczyk
*Face Threats in Interpreting. A Pragmatic Study
of Plenary Debates in the European Parliament***

Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, s. 318

Ostatnie dwa lata przyniosły szereg publikacji na temat przekładu ustnego (por. bibliografia poniżej). Są to zazwyczaj prace napisane w celu uzyskania stopnia naukowego doktora lub doktora habilitowanego. Te inicjatywy edytorskie należy przywitać z entuzjazmem, gdyż przyczyniają się one do rozwoju nowej dyscypliny naukowej, tj. teorii przekładu ustnego (ang. *interpreting studies*), która wyemancypowała się z przekładoznawstwa około 20 lat temu, tworząc własny przedmiot badań, narzędzia oraz cele badawcze [por. Tryuk, 2015]. Publikacje te ukazują się jednak w wydawnictwach uniwersyteckich, do których czytelnik ma zazwyczaj utrudniony dostęp. Należy ubolewać, że w Polsce do tej pory nie powstała wyspecjalizowana oficyna, która wydawałaby prace translatorskie wzorem na przykład serii *Translation Library* w John Benjamins Publishing. Seria *Przekład. Mity i Rzeczywistość* Wydawnictwa Naukowego PWN przestała się ukazywać po dziewięciu tomach, zaś seria *Translatio* Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego publikuje monografie oraz prace zbiorowe nie tylko autorów polskich, lecz także

zagranicznych. Kolejnym wyznacznikiem tych prac jest fakt, iż ukazują się one często w języku angielskim, tj. w języku, w którym zostały napisane rozprawy doktorskie lub habilitacyjne. A zatem dostęp do nich jest jeszcze bardziej utrudniony dla czytelników, badaczy, praktyków lub dydaktyków przekładu ustnego, których w instytutach filologicznych i lingwistycznych na polskich uniwersytetach jest coraz więcej. Choć jest powszechnie wiadome, że translatoryka to dyscyplina głównie angielskojęzyczna, należy ubolewać, iż prace polskich translatoryków, poza nielicznymi wyjątkami, nie ukazują się w języku polskim, przez co nie stanowią istotnego wkładu do rozwoju polskiej terminologii naukowej. Recenzowana praca też nie odbiega od tego trendu publikacji prac w języku angielskim. A jest ona bardzo ciekawym przykładem empirycznych badań obserwacyjnych oraz przynosi wiele informacji, które mogłyby być przydatne w dydaktyce przekładu ustnego.

Autorka recenzowanej pracy, Magdalena Bartłomiejczyk, jest uznaną w Polsce i na świecie badaczką przekładu ustnego, której prace publikują najbardziej znane wydawnictwa naukowe. Jej osiągnięcia są więc gwarantem wysokiej wartości monografii. Dogłębna lektura pracy utwierdza w przekonaniu, że mamy do czynienia z ważną publikacją. Już we wstępie autorka przedstawia swoje *credo* badawcze, przyjętą metodologię badań, zapowiadając jednocześnie ograniczenia, które mogą zaistnieć w wyniku zastosowanej metody analizy. Proponowane w pracy podejście badawcze, zwane za Danielem Gile'm ekologicznym, polega na prowadzeniu obserwacji działania tłumaczeniowego przez doświadczonych tłumaczy w sytuacji rzeczywistej. Takie prowadzenie prac postulowałam już kilkanaście lat temu [Tryuk, 2004].

Tematem pracy Bartłomiejczyk jest zbadanie technik, jakimi posługują się tłumacze konferencyjni w przypadku niegrzeczności występującej w wypowiedziach mówców podczas debaty parlamentarnej. Dwa pierwsze rozdziały stanowią przegląd problematyki tłumaczenia w instytucjach europejskich. Rozdziały te z uwagi na zawartość tej części książki, innowacyjne spojrzenie na kwestie wielojęzyczności w zjednoczonej Europie, organizację pracy tłumaczy, ograniczenia czy wymagania w stosunku do tłumaczy zatrudnionych w tych instytucjach, powinny być opublikowane w specjalistycznym czasopiśmie translatorycznym w polskiej wersji językowej.

Rozdział pierwszy monografii zatytułowany *Multilingualism in the European Union* jest bardzo obszernym opisem wielojęzyczności

instytucji europejskich. Prezentuje też służby tłumaczeniowe tych instytucji, ich strukturę, oferowane kombinacje językowe (założone oraz w praktyce realizowane), definiuje języki aktywne i pasywne tłumacza, a także tłumaczenie *retour* (przekład na język obcy aktywny) oraz technikę *relay*. Informuje także o rzeczywistych kosztach tłumaczenia konferencyjnego. Już w tym rozdziale autorka sięga do licznych badań dotyczących tłumaczenia instytucjonalnego, streszcza ponadto klasyczne prace o charakterze etnograficznym, takie jak monografie i artykuły Koskinen, Van Dam i Zethsen, Šarčević, a także przybliży mniej znane prace Calzady Pérez czy Loupaki.

Tłumaczenie ustne w Parlamencie Europejskim (PE) stanowi temat kolejnego rozdziału *Interpreting for the European Parliament*. Bartłomiejczyk omawia specyfikę takiego tłumaczenia, kombinacje językowe, w tym także tłumaczenie z i na język migowy, specyfikę sekcji językowych, współpracę z mówcami, a także charakterystykę debat w PE. Przedstawia pokrótce analizę wystąpień parlamentarzystów, tj. długość wystąpień, tempo wypowiedzi, wygłaszanie przemówień w języku nieojczystym, konwencje dyskursu parlamentarnego oraz intertekstualność. Wyjątkowy charakter pracy tłumaczy omawia także na podstawie tekstów takich badaczek jak Vuorikoski i Beaton-Thome. Istotną częścią tego rozdziału jest omówienie prac etnograficznych prowadzonych w środowisku tłumaczy ustnych tej instytucji, między innymi badanie Kent i prace obserwacyjne np. Russo czy Bendazzoli, które powstały na bazie korpusu EPIC (European Parliament Interpreting Corpus), składającego się z autentycznych przemówień wygłaszanych w PE wraz z ich tłumaczeniami. Referowane badania nie dotyczą przemówień wygłaszanych przez polskich przedstawicieli w PE ani przekładów na język polski. W tym miejscu warto zauważyć, że korpus ten posłużył już wcześniej do badań polskiej badaczki Barbary Koturbasz [2012], która analizowała użycie zaimka 'my' w polskim dyskursie politycznym w PE, o czym autorka nie wspomina, a pracy Koturbasz nie znalazłam też w bogatej bibliografii zamieszczonej na końcu monografii. W rozdziale tym autorka wprowadza po raz pierwszy fundamentalne dla kolejnych części pracy pojęcie *mitigation* (w streszczeniu pracy w języku polskim autorka używa terminu 'mitygowanie', s. 318), które oznacza superstrategię przyjmowaną przez tłumacza w sytuacji zagrożenia twarzy własnej, mówcy lub odbiorcy oraz w sytuacji występowania elementów świadczących o niegrzeczności mówcy. Zdaniem autorki pierwszą pracą, w której problem ten został

przeanalizowany, była praca magisterska Federiki Frabetti z 2005 roku, która przebadala 24 angielskie przemówienia o łącznej długości 91 minut, które były następnie tłumaczone na język włoski. Analiza Frabetti wykazała, że tłumacze wykorzystują w celu zachowania twarzy trzy różne techniki: dodawanie elementów dyskursywnych, pomijanie fragmentów wypowiedzi oraz zmianę zaimków osobowych.

Kolejne dwa rozdziały stanowią omówienie zaczerpniętych z pragmatyki językowej pojęć, które dla obserwacji autorki są kluczowe i które będą wykorzystywane w dalszej, empirycznej części pracy. Są to: twarz, czynności twarzy, akty zagrożenia twarzy, jak również niegrzeczność. Wszystkie one także w przekładzie ustnym zdają się odgrywać istotną rolę. Te elementy mogą wpływać między innymi na wybór przez tłumacza odpowiedniej strategii czy techniki tłumaczeniowej. Pojęcia te są zaczerpnięte z prac Ervinga Goffmana oraz z teorii grzeczności Penelope Brown i Stephena C. Levinsona. W obszernym 3 rozdziale zatytułowanym *Pragmatic Background: Face, Face-Threatening Acts and Facework* (s. 81-125), który jest podsumowaniem prac na temat teorii grzeczności i niegrzeczności, tylko jeden podrozdział (3.3.2.2.1) został poświęcony kwestiom grzeczności w debacie parlamentarnej, osobno w debacie w brytyjskiej Izbie Gmin oraz w polskim Sejmie, gdyż jak pisze autorka: „[...] to my knowledge, there is no studies directly comparing the Polish and the English parliamentary discourses, I will endeavour to draw some conclusions from available studies discussing aspects of facework in each of these parliaments separately” (s. 115). Teoria twarzy bierze swój początek w teorii ról, którą rozwinął w latach 60. XX wieku amerykański socjolog Erving Goffman. Zgodnie z tą teorią, kontaktując się ze sobą, czyli wchodząc w interakcje z innymi, ludzie dokładają starań, aby trzymać się roli i korzystają z określonego wzoru działań werbalnych i niewerbalnych, przez które wyrażają swój pogląd na sytuację, a zarazem oceniają jej uczestników, zwłaszcza samych siebie. Jednostka prezentuje wówczas twarz, tj. pozytywną wartość społeczną przypisywaną osobie w danej sytuacji, a inni uczestnicy interakcji przyjmują, że trzyma się ona określonej roli. Kwestia twarzy jest istotna w bezpośredniej komunikacji między osobami posługującymi się tym samym językiem. Także w komunikacji za pośrednictwem tłumacza może mieć ona kluczowe znaczenie, gdy tłumacz dąży do zaprezentowania i zachowania twarzy odpowiedniej do sytuacji [por. Biernacka, 2014: 14-16]. Zachowanie twarzy, a raczej jej

utrata, inaczej mówiąc pomylenie roli, jest zatem bardzo ważne w każdej komunikacji. Dlatego też istotne jest opanowanie odpowiednich technik prezentowania, zachowania i ratowania twarzy, inaczej mówiąc działań, które temu służą. Do podstawowych technik twarzy (Bartłomiejczyk używa terminu „czynności twarzy”) należą opanowanie (także ogląda, takt, dyplomacja), unik lub naprawa. Te techniki mogą być stosowane także przez tłumacza. I tak opanowanie oznacza, że tłumacz pomija powtarzające się dane elementy wypowiedzi, zaś unik, gdy zdaje sobie sprawę, że dosłowne tłumaczenie może zagrozić sprawnemu przebiegowi interakcji. Naprawa występuje, gdy mamy do czynienia z zaburzeniem interakcji, gdy monolog mówcy jest za szybki i tłumacz prosi o powtórzenie danego fragmentu wypowiedzi. Z kolei akty zagrożenia „pozytywnej twarzy” mówcy, tak jak są one opisane przez Brown i Levinsona, wpływają na decyzje podejmowane przez tłumacza w trakcie jego działania. Znajduje się on bowiem w takich sytuacjach, w których występuje krytyka, wyśmiewanie, oskarżanie, inwektywy, pomówienia, poniżanie rozmówcy, także przyznanie się do winy, przeproszanie, komplementowanie lub też zachowanie niewerbalne, takie jak śmiech czy płacz. W podsumowaniu tego rozdziału autorka podkreśla: „On the whole, the differences between FTAs [tzn. face-threatening acts, czyli techniki zagrożenia twarzy – uwaga M.T.] employed in British and Polish parliamentary discourse as well as speech acts of the same types appearing in different contexts seem minor when compared with the similarities. **Possible cultural adjustments in interpreting** [podkr. M.T.] might go in the direction of strengthening the illocutionary force when transferring some FTAs from English into Polish, especially by omitting some hedges and making the statement more direct. When no such adjustment is attempted, listeners applying the Polish standards might perceive a face-threatening statement as somewhat less impolite and aggressive than originally intended” (s. 125). Inaczej mówiąc, w przekładzie na język polski tłumacz, który zdaje sobie sprawę z różnic kulturowych, stara się wpływać na siłę illokucyjną oryginału poprzez użycie takich technik, dzięki którym wypowiedź staje się mniej niegrzeczna lub agresywna. Rozdział 4 pod tytułem *Facework in Interpreter-Mediated Interactions* (s. 127-158) stanowi teoretyczne wprowadzenie do empirycznej części badań. Autorka omawia w nim najbardziej znane badania technik prezentowania, zachowania i ratowania twarzy w interakcjach z udziałem tłumacza ustnego, począwszy od

klasycznych już obserwacji Knappa i Knapp-Pothoff, Pöllabauer, Wadensjö oraz Masona i Stewart. Choć wspomniane badania koncentrowały się głównie wokół działań podejmowanych przez tłumaczy środowiskowych, w kontekście medycznym lub imigracyjnym (przez autorkę wciąż zwane *liaison interpreting*, choć od tej nazwy badacze już dawno odeszli, proponując inne nazewnictwo), a także tłumaczy języka migowego w mediach, badania te stanowiły podstawę do kolejnych analiz, tym razem w odniesieniu do tłumaczenia konferencyjnego. Temat zagrożeń twarzy podczas interakcji z udziałem tłumacza konferencyjnego jako jedna z pierwszych badała Claudia Monacelli, która wykazała, iż celem tłumacza oprócz jego podstawowego zadania, jakim jest oddanie treści przemówienia, jest także zachowanie twarzy mówcy. Bartłomiejczyk cytuje włoską autorkę, dla której: „by mitigating an FTA, the interpreter also acts to protect the original speaker [...]” (s. 144). I dalej przywołuje hipotezę Monacelli, zgodnie z którą zachowanie tłumacza stanowi rodzaj dynamicznej równowagi, tj. „conscious action taken at decisive moments and turning points, and proactive management of inevitable structural shifts” (s. 146). Autorka potwierdza tę tezę licznymi przykładami zaczerpniętymi z literatury, także z prasowych opisów spotkań na najwyższym szczeblu z udziałem tłumaczy.

Po części wprowadzającej, która obejmuje połowę monografii, autorka przechodzi do części empirycznej, w której przedstawia wyniki swojej własnej analizy strategii używanych przez polskich tłumaczy przekładających z języka angielskiego na język polski podczas debaty w PE. Część ta obejmuje rozdziały 5 (*Empirical Research: Facework in Interpreting of Eurosceptic Discourse*) oraz 6 (*Mitigation: Explanatory Hypotheses*). Rozpoczynając część empiryczną, autorka zadaje pytanie: „How do EP interpreters handle face-threatening acts?” (s. 159). Zgodnie ze sformułowaną przez Bartłomiejczyk hipotezą tłumacze będą sięgać do superstrategii mitygowania, tj. „FTA’s produced by original speakers will, to some extent, be mitigated in interpretation by means of a wide range of strategies, from straightforward omission of an FTA as a whole, to reduction of its illocutionary force manifest, for example, in adding downtoners or removing upgraders” (s. 159). Inaczej mówiąc, tłumacz dysponuje szeroką gamą technik umożliwiających mu złagodzenie niegrzeczności, a zatem wpływa na zmianę siły illokucyjnej oryginału, poczynając od opuszczeń i kończąc na zmianach dokonywanych w wypowiedzi mówcy. W celu udowodnienia swojej hipotezy autorka przeprowadza analizę

jakościową i ilościową dwóch zbiorów przemówień i ich przekładów na język polski. Po pierwsze, analizuje fragmenty o silnym natężeniu niegrzeczności, wybrane z pięciu przemówień, o długości od 1 min. 36 sek. do 2 min. 45 sek., wygłoszonych w PE przez brytyjskich eurosceptyków Nigela Farage'a i Godreya Blooma. Autorka sięga w tym miejscu do przeprowadzonej wcześniej przez Jeremy'ego Mundaya analizy pierwszego z rozważanych przemówień Farage'a wraz z tłumaczeniami na języki niemiecki, francuski, hiszpański oraz włoski. Porównuje też przekłady dokonane przez tłumaczy polskiego i niemieckiego, którzy jej zdaniem stosują odmienne techniki tłumaczenia fragmentów zawierających elementy niegrzeczności. Zdaniem autorki niemiecki tłumacz stara się oddać wiernie sens przemówienia angielskiego, zaś polski stosuje bardziej „kreatywne” podejście do przekładu. Pozostałe przemówienia wraz z polskim tłumaczeniem analizowane w tej części nie są konfrontowane z innymi wersjami językowymi, co należy uznać za istotny mankament przeprowadzonej analizy. Wydaje się bowiem, że nie należy formułować uogólnień jedynie na podstawie przekładu na jeden język. Ta część rozdziału kończy się wstępnymi konkluzjami, które wskazują na pewne regularności w tłumaczeniu na język polski oraz na pewne techniki mitygowania, tj. niwelowania niegrzeczności oryginalnego mówcy. Drugą częścią tego rozdziału jest analiza zgromadzonego korpusu obejmującego wystąpienia wyżej wymienionych brytyjskich eurosceptyków o łącznej długości 5 godz. 13 min. 23 sek. Badaczka wybrała pewne elementy z przemówień i porównała je z polskimi przekładami, w których można zaobserwować zmiany w użyciu zaimków osobowych, honoryfików czy też form nieosobowych (impersonalizacja). W pracy nie znalazły się transkrypcje tych przemówień ani ich przekładów, co stanowi sporą przeszkodę w zrozumieniu całej analizy. Jedynie w aneksie zawarte są wybrane, nieliczne transkrypcje przemówień wraz z polskimi tłumaczeniami (s. 285-296). Analiza jakościowa tego korpusu jest dosyć wrywkowa, a uzupełniają ją cztery diagramy, które składają się na analizę ilościową badanego materiału. W konkluzji autorka sugeruje, iż dla polepszenia jakości pracy tłumacze powinni otrzymywać napisane teksty wystąpień jeszcze przed ich tłumaczeniem.

Superstrategia mitygowania, na którą składa się strategia eliminowania pewnych elementów oraz łagodzenia niegrzeczności (s. 231) i do której sięgają polscy tłumacze konferencyjni w PE, jest tematem ostatniej części pracy (rozdział 6). Pod tym złożonym pojęciem autorka rozumie

nie tylko dokonywane przez tłumacza rozmaite ingerencje w treść tłumaczenia (na przykład w drodze [auto]cenzury lub dążenia do równowagi). Dla Bartłomiejczyk mitygowanie stanowi także kolejną normę w tłumaczeniu konferencyjnym, co jest być może najciekawszą propozycją wysuniętą przez autorkę. Kwestia norm w tłumaczeniu konferencyjnym jest badana od prawie trzech dziesięcioleci, począwszy od słynnego określenia przez Sama Harrisa w latach 90. XX wieku tłumacza jako *honest spokesperson*. Służby tłumaczeniowe instytucji europejskich także opracowały swoje własne standardy tłumaczenia, które są brane pod uwagę między innymi przy akredytacji tłumaczy. Jest zatem bardzo zasadne, że autorka apeluje o dalsze badania nad stosowaniem tej strategii przez tłumaczy PE (s. 259).

Krótki końcowy rozdział 7 pt. *Final Conclusions: Possible Avenues for Future Research* wskazuje na możliwości kontynuowania badań jakościowych i ilościowych nad strategią mitygowania, biorąc pod uwagę takie aspekty jak podejście genderowe (płeć tłumacza) w tłumaczeniu konferencyjnym, postawa tłumacza wobec wypowiedzi oryginalnych, metafory, intonacja i *least but not last* inne kombinacje językowe.

Podsumowując przegląd tej interesującej pracy, czuję się jako recenzentka zobowiązana do wysunięcia kilku krytycznych uwag, z których najważniejsza dotyczy sugestii i zachęt autorki do prowadzenia dalszych badań nad technikami prezentacji, zachowania i ratowania twarzy. Badanie ograniczone jest do jednej pary językowej i jednego kierunku przekładu (zgodnie z normą tłumaczenia wyłącznie na język ojczysty tłumacza). W związku z tym nasuwa się szereg zastrzeżeń co do sposobu prowadzonej przez autorkę analizy. Bartłomiejczyk nie przeprowadziła żadnych badań etnograficznych wśród tłumaczy, na wzór chociażby Verle Duflou, aby zbadać, czy stosowane przez tłumaczy strategie i techniki są związane z ogólnymi zasadami pracy w instytucjach europejskich, z ich pochodzeniem, narodowością, językami aktywnymi i pasywnymi, wykształceniem, indywidualnymi preferencjami itd. Nasuwa się pytanie, czy dla zrozumienia ich decyzji tłumaczeniowych wystarczy tylko sugestia, że my Polacy „tak mamy” i zazwyczaj łagodzimy wszelkie objawy niegrzeczności, czy też jest to kwestia braku umiejętności? Porównanie przekładu pierwszego wystąpienia Farage’a na język polski i niemiecki pokazuje różnice między tłumaczami z tych dwóch sekcji językowych i warto ten kierunek badań kontynuować, na przykład sprawdzić, jakie są tendencje w innych sekcjach, i jeśli są, to dlaczego.

Przebadany materiał wydaje się dosyć skromny jak na pracę o takim charakterze (rozprawa habilitacyjna). Dla porównania w cytowanej pracy magisterskiej Frabetti przeanalizowano 91 minut przemówień, a w pracy Koturbasz – aż 212 jednonminutowych wystąpień w języku polskim i angielskim. Jak wspomniałam wyżej, brak transkrypcji przekładów na język polski stanowi także poważne uchybienie.

Kolejna moja uwaga dotyczy licznych, osobistych refleksji autorki, które są ciekawe, ale anegdotyczne, i które chyba nie powinny znaleźć się w pracy o charakterze naukowym. Również częste uwagi na temat jakości referowanych prac nie wydają się stosowne, na przykład na s. 70 w rozdziale omawiającym wyniki badań na korpusie EPIC autorka umieszcza następującą uwagę: „Unfortunately, due to my lack of knowledge of Italian, I was not able to read them and have rely only on what is reported by Russo”. Zażalenie dosyć dziwne stwierdzenie w pracy naukowej, gdy, po pierwsze, nieznamość języka nie powinna stanowić tu przeszkody, a po drugie, autorka odwołuje się do bardzo znanej i wysoko ocenionej pracy naukowej Mariachiary Russo. Można mieć zatem zaufanie do wyników podanych przez włoską badaczkę.

Reasumując, należy podkreślić, że mimo braków, sygnalizowanych zresztą także przez autorkę w publikacji, recenzowana monografia przynosi wiele informacji na temat pracy tłumaczy w Parlamencie Europejskim, zwłaszcza w polskiej sekcji, istotnych dla dalszego rozwoju teorii przekładu ustnego oraz dla dydaktyki przekładu konferencyjnego. Jej znaczenie byłoby moim zdaniem większe, gdyby ukazała się ona w wersji polskiej, do czego autorkę gorąco zachęcam.

Bibliografia

- Biernacka, A. (2014), *Tłumacz w rozprawie sądowej*, Wydawnictwo Naukowe IKSU UW, Warszawa.
- Dumara, B. (2014), „Polish vs English ‘we’ in the European Parliament”, referat wygłoszony na konferencji *Political Linguistics*, ILS UW, Warszawa, 8-10 maja 2014 r.
- Gorszczyńska, P. (2016), *Recorded Sight Translation Revisited*, Gdańsk University Press, Gdańsk.

- Korpal, P. (2017), *Linguistic and Psychological Indicators of Stress in Simultaneous Interpreting*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań.
- Koturbasz, B. (2012), „Ideology in the European Parliament: We Markers in One-Minute Speeches and Their Modifications in Translated and Interpreted Discourse”, niepubl. praca magisterska, Instytut Anglistyki i Amerykanistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Płużyczka, M. (2015), *Tłumaczenia a vista. Rozważania teoretyczne i badania eyetrackingowe*, Wydawnictwo Naukowe IKSI UW, Warszawa.
- Tryuk, M. (2004), *L'interprétation communautaire. Des normes et des rôles dans l'interprétation*, Wydawnictwo TEPIS, Warszawa.
- Tryuk, M. (2015), „10 ans après... L'interprétation de conférence en Pologne et en polonais”, w: Skibińska, E., Solová, R., Gostkowska, K. (éd.) *Vingt-ans après... Traduire dans une Europe en reconfiguration*, Editions Orizons, Paris, ss. 335-354.
- Tymoszuik, K. (2016), *Przetwarzanie tekstu w tłumaczeniu symultanicznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wiraszka, Ł. (2015), *Kategoria punktu widzenia w przekładzie ustnym z perspektywy językoznawstwa kognitywnego w relacji język polski – język angielski*, Universitas, Kraków.
- Żmudzki, J. (2015), *Blattdolmetschen in paradigmatischer Perspektive der anthropozentrischen Translatorik*, Peter Lang, Frankfurt/Main, <https://doi.org/10.3726/978-3-653-04206-1>.